

به نام خدا

بررسی تطبیقی کلیله و دمنه و مرزبان نامه

به وسیله‌ی

محمود رضایی دشت ارزنه

پایان نامه

ارائه شده به دانشکده تحصیلات تکمیلی به عنوان بخشی از
فعالیت‌های تحصیلی لازم برای اخذ درجه کارشناسی ارشد

در رشته

زبان و ادبیات فارسی

از

دانشگاه شیراز

شیراز

جمهوری اسلامی ایران

ارزیابی و تصویب شده توسط کمیته پایان نامه با درجه: عالی

دکتر محمد حسین کرمی، دانشیار بخش زبان و ادبیات فارسی
(رئیس کمیته)

دکتر اکبر صیاد کوه، استادیار بخش زبان و ادبیات فارسی

دکتر اکبر نحوی، استادیار بخش زبان و ادبیات فارسی

شهریور ماه ۱۳۸۱

۱۴۲۸۵

کمیته فارسی
دانشگاه شیراز

۱۳۸۱ / ۹ / ۲۴

تقدیم به:

آنانکه چونان خورشید، دل مرا نور افشانند:

به پدر و مادرم

۴۲۵۵۱

سپاسگزاری

سپاس بی‌کران پروردگار مهربان را که به بشر دانش و حکمت ارزانی داشت. در پرداختن این پایان‌نامه، نیکانی دست مرا گرم فشردند و با رهنمودهای بی‌دریغ و زمزمه‌ی محبت‌شان، مرا در ارائه‌ی هر چه نیکوتر این پژوهش، یاری نمودند.

صمیمانه از این عزیزان، دکتر محمدحسین کرمی، دکتر اکبر صیادکوه و دکتر اکبر نحوی، سپاسگزاری می‌کنم و برای آنها، بهروزی بیش از پیش آرزو می‌نمایم.

دلهاشان همچنان، برآمدن گاه خورشید باد.

چکیده

بررسی تطبیقی کلیله و دمنه و مرزبان نامه

به وسیله

محمود رضایی دشت ارژنه

با این که کلیله و دمنه‌ی بهرام شاهی و مرزبان‌نامه‌ی وراوینی، هر دو از زبان حیوانات و از نوع فابل (Fable)، بوده و با فاصله‌ای بسیار نزدیک (حدود هفتاد تا هشتاد سال)، نقاب از رخ برکشیده‌اند و سعدالدین وراوینی، خود نیز در دیباچه‌ی مرزبان‌نامه، از کلیله و دمنه، با عنوان «اکلیل فرق مناخران براعت»، یاد کرده است، هنوز پژوهشی درباره‌ی مقایسه‌ی تطبیقی این دو کتاب و بررسی میزان تأثیرگذاری کلیله و دمنه بر مرزبان‌نامه، چهره ننموده است. در این پژوهش، چگونگی و کم و کیف تأثیرگذاری کلیله و دمنه بر مرزبان‌نامه، چه در زمینه‌ی اقتباس قصه‌ها و چه در زمینه‌ی درونمایه‌ها و سبک نویسندگی، بررسی گشته است. همچنین، ضمن بررسی شاخه‌های مختلف ادبیات داستانی و سیر تاریخی قصه از آغاز تا سده‌ی هفتم، قصه‌های مشترک و همگون دو کتاب نیز مورد نقد و تجزیه و تحلیل قرار گرفته است.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
	فصل یک: مقدمه
۱-۱-۱	کلیات
۱
۱-۱-۲	مروری بر تحقیقات پیشین
۶
	فصل دوم: درآمدی بر ادبیات داستانی
	بخش اول
۹
۱-۲-۱	شاخه‌های مختلف ادبیات داستانی
۹
۱-۲-۱-۱	اپیزود
۱۱
۱-۲-۱-۲	افسانه
۱۲
۱-۲-۱-۳	افسانه تمثیلی
۱۲
۱-۲-۱-۴	حکایت
۱۲
۱-۲-۱-۵	داستان بلند
۱۳
۱-۲-۱-۶	داستانهای فانتزی و خیالی-وهمی
۱۳
۱-۲-۱-۶-۱	داستانهای علمی
۱۳
۱-۲-۱-۶-۲	داستانهای تمثیلی
۱۴
۱-۲-۱-۶-۳	داستانهای نمادین و سوررئالیستی
۱۴
۱-۲-۱-۷	داستانک
۱۵
۱-۲-۱-۸	داستانهای لطیفه وار
۱۵
۱-۲-۱-۹	رمان
۱۶
۱-۲-۱-۱۰	داستانهای لطیفه وار تپیک
۱۷
۱-۲-۱-۱۱	رمانس
۱۷
۱-۲-۱-۱۲	طرح
۱۸

- ۱۸ ۲-۱-۱۳- لطیفه.
- ۱۹ ۲-۱-۱۴- مثل.
- ۱۹ ۲-۱-۱۵- مقامه.
- ۲۰ بخش دوم.
- ۲۰ ۲-۲- قصه و داستان کوتاه.
- ۲۲ ۲-۲-۱- قصه.
- ۲۳ ۲-۲-۱-۱- بررسی ویژگی های قصه.
- ۲۳ ۲-۲-۱-۱-۱- ترسیم دنیای بیرونی.
- ۲۳ ۲-۲-۱-۱-۲- مطلق گرایی.
- ۲۴ ۲-۲-۱-۱-۳- نمونه کلی.
- ۲۴ ۲-۲-۱-۱-۴- ایستایی.
- ۲۵ ۲-۲-۱-۱-۵- زمان و مکان.
- ۲۵ ۲-۲-۱-۱-۶- همسانی قهرمانها.
- ۲۶ ۲-۲-۱-۱-۷- ایجاد شگفتی.
- ۲۶ ۲-۲-۱-۱-۸- استقلال یافتگی حوادث (اپیزودی).
- ۲۶ ۲-۲-۱-۱-۹- کهنگی.
- ۲۷ ۲-۲-۱-۱-۲- انواع قصه از نظر درونمایه.
- ۲۷ ۲-۲-۱-۲-۱- قصه های قهرمانی (رمانس).
- ۲۸ ۲-۲-۱-۲-۲- قصه های تمثیلی حیوانی.
- ۲۸ ۲-۲-۱-۲-۳- قصه های رمزی - عرفانی (نمادین).
- ۲۸ ۲-۲-۱-۲-۴- قصه های فلسفی.
- ۲۸ ۲-۲-۱-۲-۵- قصه های تعلیمی.
- ۲۹ ۲-۲-۱-۲-۶- قصه های مذهبی.
- ۲۹ ۲-۲-۱-۲-۷- قصه های عاشقانه.
- ۲۹ ۲-۲-۱-۲-۸- قصه های علما، دانشمندان، عرفا و سایر طبقات.
- ۲۹ ۲-۲-۱-۲-۹- قصه های تاریخی.

۳۰	۲-۱-۲-۱-۱۰- قصه‌های اساطیری و حماسی
۳۰	۲-۱-۲-۱-۱۱- قصه‌های اخلاقی
۳۰	۲-۲-۲- داستان کوتاه
۳۲	۲-۲-۱- داستان کوتاه برشی از زندگی
۳۳	۲-۲-۲- حجم داستان کوتاه
۳۳	۲-۲-۳- درونمایه داستان کوتاه
۳۴	۲-۲-۴- موضوع داستان کوتاه
۳۴	۲-۲-۵- حقیقت ماندنی داستان کوتاه
۳۵	۲-۲-۶- پیرنگ «داستان کوتاه»
۳۵	۲-۲-۷- شخصیت‌پردازی در داستان کوتاه
۳۶	۲-۲-۸- صحنه‌پردازی
۳۶	۲-۲-۹- گفت‌وگو در داستان کوتاه
۳۷	۲-۲-۱۰- وحدت تأثیر
۳۹	بخش سوم
۳۹	۲-۳- بررسی پیشینه قصه از آغاز تا قرن هفتم
۴۱	۲-۳-۱- تمدن سومر
۴۱	۲-۳-۲- تمدن مصر
۴۲	۲-۳-۳- تمدن بابل
۴۲	۲-۳-۴- تمدن عبرانی
۴۳	۲-۳-۵- قوم ماد
۴۳	۲-۳-۶- یونانیان و هخامنشیان
۴۴	۲-۳-۷- اشکانیان
۴۴	۲-۳-۸- ساسانیان
۴۵	۲-۳-۸-۱- هزار افسان
۴۶	۲-۳-۸-۲- طوطی‌نامه
۴۶	۲-۳-۸-۳- کللیه و دمنه

۴۷ سامانیان ۹-۳-۲
۴۷ اسمازل العرب و العجم و الروم ۱-۹-۳-۲
۴۷ مرزبان نامه ۲-۹-۳-۲

فصل سوم: بررسی تطبیقی قصه‌های مشترک کلیده و دمنه و مرزبان نامه

۴۹ بخش اول
۴۹ ۱-۳- معرفی اجمالی کلیده و دمنه و مرزبان نامه
۴۹ ۱-۱-۳- کلیده و دمنه
۴۹ ۱-۱-۱-۳- ریشه و اصل کلیده و دمنه
۵۱ ۲-۱-۱-۳- منابع اصلی کلیده و دمنه
۵۱ ۱-۲-۱-۱-۳- پنچاتنتر (Panchatantra)
۵۲ ۲-۲-۱-۱-۳- مهابهاراتا (Mahabharata)
۵۳ ۳-۱-۱-۳- بابهای کلیده و دمنه
۵۶ ۴-۱-۱-۳- ترجمه‌های کلیده و دمنه
۵۶ ۱-۴-۱-۱-۳- ترجمه پهلوی کلیده و دمنه
۵۷ ۲-۴-۱-۱-۳- ترجمه قدیم سریانی
۵۸ ۳-۴-۱-۱-۳- ترجمه ابن مقفع
۵۹ ۴-۴-۱-۱-۳- ترجمه منظوم رودکی
۵۹ ۵-۴-۱-۱-۳- ترجمه نصرالله منشی
۶۰ ۶-۴-۱-۱-۳- انوار سهیلی
۶۱ ۷-۴-۱-۱-۳- عیار دانش
۶۲ ۲-۱-۳- مرزبان نامه
۶۶ بخش دوم
۶۶ ۲-۳- بررسی تطبیقی قصه‌هایی که به لحاظ ساختار و درونمایه همسانند
۶۶ ۱-۲-۳- پیش درآمد
۶۷ ۲-۲-۳- داستان آهنگر با مسافر

- ۶۸ ۳-۲-۳- زرگر و سیاح
- ۶۹ ۳-۲-۴- نقد و تحلیل قصه‌ها
- ۷۵ ۳-۲-۵- شتر و شیر پرهیزگار
- ۸۱ ۳-۲-۶- شیر و گاو
- ۹۰ ۳-۲-۷- نقد و تحلیل داستانها
- ۹۴ ۳-۲-۸- داستان شگال خرسوار
- ۹۶ ۳-۲-۹- بوزینه و باخه
- ۱۰۰ ۳-۲-۱۰- نقد و تحلیل قصه‌ها
- ۱۰۲ ۳-۲-۱۱- داستان موش و مار
- ۱۰۴ ۳-۲-۱۲- زاغی که بر بالای درختی خانه داشت
- ۱۰۴ ۳-۲-۱۳- داستان موش خایه‌دزد با کدخدای
- ۱۰۶ ۳-۲-۱۴- نقد و تحلیل قصه‌ها
- ۱۱۰ ۳-۲-۱۵- داستان ایراجسته با خسرو
- ۱۱۱ ۳-۲-۱۶- پادشاه و برهمنان
- ۱۱۵ ۳-۲-۱۷- نقد و تحلیل قصه‌ها
- ۱۱۹ ۳-۲-۱۸- داستان درودگر بازن خویش
- ۱۲۱ ۳-۲-۱۹- درودگر و زن او و دوستگان زن
- ۱۲۲ ۳-۲-۲۰- نقد و تحلیل قصه‌ها
- ۱۲۵ ۳-۲-۲۱- داستان شتر با شتربان
- ۱۲۷ ۳-۲-۲۲- غوکی که در کنار ماری می‌زیست
- ۱۲۷ ۳-۲-۲۳- نقد و تحلیل قصه‌ها
- ۱۳۰ ۳-۲-۲۴- داستان روباه با بط
- ۱۳۱ ۳-۲-۲۵- شیر گر گرفته و روباه و خر
- ۱۳۲ ۳-۲-۲۶- نقد و تحلیل قصه‌ها
- ۱۳۵ ۳-۲-۲۷- داستان زن دیبا فروش و کفشگر
- ۱۳۵ ۳-۲-۲۸- مرزبان و زن او و بازدار او

- ۱۳۶ ۲-۲-۳- نقد و تحلیل قصه‌ها.
- ۱۳۸ ۲-۲-۳- داستان نیک‌مرد با هدهد.
- ۱۳۹ ۲-۲-۳- مردی که جنتی طوطی خرید و آزاد کرد.
- ۱۳۹ ۲-۲-۳- نقد و تحلیل قصه‌ها.
- ۱۴۲ ۲-۲-۳- داستان بیچه زاغ با زاغ.
- ۱۴۲ ۲-۲-۳- مرغان که می‌خواستند بوم را امیر خویش کنند.
- ۱۴۳ ۲-۲-۳- نقد و تحلیل قصه‌ها.
- ۱۴۴ ۲-۲-۳- داستان ماهی و ماهی خوار.
- ۱۴۵ ۲-۲-۳- ماهی خوار و خرچنگ.
- ۱۴۶ ۲-۲-۳- نقد و تحلیل قصه‌ها.
- ۱۴۸ ۲-۲-۳- داستان موش با گربه.
- ۱۵۱ ۲-۲-۲- گربه و موش.
- ۱۵۴ ۲-۲-۳- نقد و تحلیل قصه‌ها.
- ۱۵۸ بخش سوم.
- ۱۵۸ ۳-۳- بررسی قصه‌هایی که تنها از دیدگاه پیام و درونمایه همسانند.
- ۱۵۸ ۱-۳-۳- پیش درآمد.
- ۱۵۹ ۲-۳-۳- داستان غلام بازرگان.
- ۱۶۴ ۳-۳-۳- مردی که از پیش‌اشتر مست گریخت.
- ۱۶۴ ۴-۳-۳- نقد و تحلیل قصه‌ها.
- ۱۶۹ ۵-۳-۳- داستان سه‌انبار را هزن با یکدیگر.
- ۱۶۹ ۶-۳-۳- صیاد آهو و خوک و گرگ.
- ۱۷۰ ۷-۳-۳- سگی بر لب جوئی استخوانی یافت.
- ۱۷۰ ۸-۳-۳- نقد و تحلیل قصه‌ها.
- ۱۷۱ ۹-۳-۳- داستان گرگ خنیاگردوست با شبان.
- ۱۷۲ ۱۰-۳-۳- «زاغی که آرزوی روش کبک داشت».
- ۱۷۲ ۱۱-۳-۳- «بوزنه‌ای که درودگری پیشه گرفت».

۱۷۳	۱۲-۳-۳- نقد و تحلیل قصه‌ها.
۱۷۵	۱۳-۳-۳- داستان مرد بازرگان با زن خویش
۱۷۶	۱۴-۳-۳- زاهد و راسو
۱۷۷	۱۵-۳-۳- نقد و تحلیل قصه‌ها.
۱۸۰	۱۶-۳-۳- داستان پسر احوال میزبان.
۱۸۱	۱۷-۳-۳- پارسامرد و کوزه شهید و روغن
۱۸۱	۱۸-۳-۳- نقد و تحلیل قصه‌ها.

فصل چهارم: بررسی تطبیقی درونمایه‌ها و مفاهیم مشترک کلیله و دمنه و مرزبان نامه

۱۸۵	۱-۴- پیش درآمد
۱۸۶	۲-۴- اغتنام فرصت
۱۸۷	۳-۴- انفاق
۱۸۷	۴-۴- باشگونگی حالات تهیدست
۱۸۸	۵-۴- بخشایش
۱۸۸	۶-۴- بردباری
۱۸۹	۷-۴- پادشاه
۱۸۹	۱-۷-۴- منزلت والای پادشاه
۱۸۹	۲-۷-۴- پرهیز از ملازمت درگاه پادشاه
۱۹۰	۳-۷-۴- کارآمدی اصناف مختلف در دربار پادشاه
۱۹۰	۴-۷-۴- تأکید بر ملازمت خدمتکاران کاردان و راست رو در دربار پادشاه
۱۹۱	۵-۷-۴- دوری پادشاه از آزدگان درباری
۱۹۱	۸-۴- پایبندی به سنتهای نیکو
۱۹۲	۹-۴- پرهیز از آرزوی دراز
۱۹۲	۱۰-۴- پرهیز از حرص و طمع
۱۹۳	۱۱-۴- پرهیز از خودخواهی
۱۹۴	۱۲-۴- پرهیز از دوست نادان و احمق

- ۱۳-۴ - پرهیز از هوای نفس ۱۹۵
- ۱۴-۴ - پذیرش نصیحت ۱۹۵
- ۱۵-۴ - تجربه و آزمون ۱۹۶
- ۱۶-۴ - تحصیل دانش و حکمت ۱۹۷
- ۱۷-۴ - توصیه به خرسندی ۱۹۸
- ۱۸-۴ - ثابت قدمی ۱۹۹
- ۱۹-۴ - جایگاه والای دوست ۱۹۹
- ۲۰-۴ - جرم و گناه آینه عفو و نیکی ۲۰۰
- ۲۱-۴ - خردورزی ۲۰۱
- ۲۲-۴ - خطای دانا نکوهیده تر ۲۰۱
- ۲۳-۴ - در نیابد حال پخته هیچ خام ۲۰۲
- ۲۴-۴ - دشمن ۲۰۳
- ۲۴-۴ - ۱- دشمن را خوار نتوان شمرد ۲۰۳
- ۲۴-۴ - ۲- ترس از دشمن یکدل ۲۰۳
- ۲۴-۴ - ۳- از دشمن غافل نباید بود ۲۰۴
- ۲۴-۴ - ۴- با حيله و مدارا دشمن را سر توان گرفت ۲۰۴
- ۲۵-۴ - رازداری ۲۰۵
- ۲۶-۴ - زندگی خوش را عمر توان شمرد ۲۰۶
- ۲۷-۴ - سپاس نعمت ۲۰۶
- ۲۸-۴ - سخن ۲۰۷
- ۲۹-۴ - سرای ناپایدار ۲۰۸
- ۳۰-۴ - سفارش به میانه روی و اعتدال ۲۰۹
- ۳۱-۴ - عاقبت نگری ۲۱۰
- ۳۲-۴ - قضا و قدر ۲۱۰
- ۳۲-۴ - ۱- قهاری تقدیر بر تدبیر ۲۱۱
- ۳۲-۴ - ۲- تدبیر و کوشش هم کفه تقدیر و سرنوشت ۲۱۱

- ۲۱۲ ۳۳-۴- لزوم یادافره گنه کاران
- ۲۱۲ ۳۴-۴- ملازمت خلق نیکو
- ۲۱۳ ۳۵-۴- نمایانی پلیدی سیرت در صورت
- ۲۱۴ ۳۶-۴- هر طایفه‌ای را منزلتی است

فصل پنجم: بررسی تطبیقی سبک نویسندگی در کلیله و دمنه و مرزبان نامه

- بخش اول ۲۱۶
- ۱-۵- کلیاتی در باره فراز و نشیب نثر فارسی از آغاز تا سده هفتم ۲۱۶
- ۱-۱-۵- نثر ایران پیش از اسلام ۲۱۶
- ۲-۱-۵- آغاز دوره دگرگونی نثر فارسی در قرن چهارم و پنجم ۲۱۹
- ۱-۲-۱-۵- سبک نثر فارسی از اواخر نیمه اول قرن چهارم تا اواخر نیمه اول قرن پنجم ۲۲۰
- ۲-۲-۱-۵- سبک نثر فارسی از اواخر نیمه اول قرن پنجم تا اوایل قرن ششم ۲۲۲
- ۳-۱-۵- نثر فارسی در قرن ششم و هفتم ۲۲۴
- بخش دوم ۲۲۷
- ۲-۵- بررسی تطبیقی سبک نویسندگی در کلیله و دمنه و مرزبان نامه ۲۲۷
- ۱-۲-۵- پیش درآمد ۲۲۷
- ۲-۲-۵- آرایه‌های لفظی ۲۳۱
- ۱-۲-۲-۵- سجع ۲۳۲
- ۲-۲-۲-۵- جناس ۲۳۳
- ۳-۲-۲-۵- موازنه ۲۳۵
- ۴-۲-۲-۵- واج آرایی ۲۳۶
- ۳-۲-۵- آرایه‌های معنوی ۲۳۶
- ۱-۳-۲-۵- استعاره ۲۳۷
- ۲-۳-۲-۵- تشبیه ۲۳۸

۲۳۹	۳-۳-۲-۵- تنسيق الصفات
۲۴۰	۴-۳-۲-۵- مراعات نظير
۲۴۱	۵-۳-۲-۵- تمثيل
۲۴۲	۶-۳-۲-۵- جمع و تثنيق
۲۴۳	۷-۳-۲-۵- تلميح
۲۴۳	۸-۳-۲-۵- كناية
۲۴۴	۹-۳-۲-۵- مستدلالت شعري
۲۴۷	۱۰-۳-۲-۵- استخدام
۲۴۸	۱۱-۳-۲-۵- ارسال مثل
۲۴۹	۱۲-۳-۲-۵- تضاد
۲۴۹	۴-۲-۵- ديگر مختصات سبكي
۲۴۹	۱-۴-۲-۵- وصف
۲۵۰	۲-۴-۲-۵- آوردن كلمه‌هاي مترادف
۲۵۱	۳-۴-۲-۵- اطناب
۲۵۲	۴-۴-۲-۵- کاربرد ياهاي استمراري، شرطی و تمنائي در آخر فعلها
۲۵۴	۵-۴-۲-۵- کاربرد كلمه‌هاي فارسي سره و كهن
۲۵۴	۶-۴-۲-۵- کاربرد پيشوند پيش از فعل
۲۵۶	۷-۴-۲-۵- کاربرد مضارع اخباري به جاي مضارع التزامي
۲۵۷	۸-۴-۲-۵- کاربرد فعل مجهول با فعل كسكي «آمدن»
۲۵۷	۹-۴-۲-۵- حذف فعل به قرينه
۲۵۹	۱۰-۴-۲-۵- کاربرد لغات عربي
۲۶۰	۱۱-۴-۲-۵- تأثير جمله بندي زبان عربي

۲۶۲	فصل ششم: نتیجه‌گیری
۲۶۸	فهرست منابع

فصل یک

مقدمه

۱-۱- کلیات

۱-۲- مروری بر تحقیقات پیشین